

Artă și istorie. Patrimoniul cultural-artistic și istoria românilor*

Acad. Marius Porumb

*Excelențele Voastre Domnilor
academicieni,
Doamnelor și Domnilor,*

Vă adresez un cald și respectuos salut de bun venit, împreună cu alese mulțumiri pentru participarea la această sărbătoare academică, în care prezint în fața domniilor-voastre *Discursul de recepție* în Academia Română.

Am avut privilegiul să fiu unul dintre discipolii savantului și profesorului Virgil Vătășianu, un magnific istoric de artă, care a creat un nou limbaj pentru literatura de specialitate, transformând textul istoriei de artă, de nuanță literar romantică, într-un text profund științific, convingător în demonstrații, ipotezele devenind certitudini. Academicianul Virgil Vătășianu, coordonatorul tezei mele de licență *Arhitectura castelelor renașcentiste din Transilvania*, după încadrarea mea la Departamentul de Istoria Artei al Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, mi-a propus studierea picturii medievale și premoderne din ambianța românească din Transilvania, un vast domeniu de importanță majoră pentru istoriografia de artă românească, prea puțin cercetat. Activitatea de cercetare în toate județele transilvane timp de mai mulți ani, sub îndrumarea academicianului Virgil Vătășianu, a contribuit la finalizarea în 1973 a unei ample dizertații de doctorat, de aproape o mie de pagini text și peste 1300 de imagini, dedicată picturii medievale românești din Transilvania din secolele XIII–XVIII, realizată sub aceeași prestigioasă coordonare.

Transilvania conservă un patrimoniu artistic și cultural românesc de o inestimabilă valoare, un extrem de prețios tezaur pentru istoria și cultura

noastră națională. Din Maramureș și Bihor până în Țara Bârsei, ori în Secuime, din Valea Someșului și Câmpia Transilvaniei în Hunedoara și Hațeg, ori Mărginimea Sibiului, din Țara Făgărașului în Munții Apuseni, din Țara Năsăudului în Banat și Valea Mureșului, întâlnești la tot pasul biserici de lemn și de piatră, ctitorite de români, monumente istorice și de veche artă românească. Monumentele de artă antică și medievală din spațiul românesc conservă un tezaur documentar de o importanță deosebită, reprezentat de numeroase inscripții, pictate, sculptate sau incizate unele de o mare vechime. Textele pot contribui la îmbogățirea datelor istorice din diferite epoci, o nuanțare și o dezvoltare a unor aspecte, care uneori pot fi de o importanță excepțională. Arta antică și medievală, dar și arta populară, reprezentate de arhitectură, sculptură, pictura murală, de șevalet sau de icoane, pot avea o contribuție importantă la datarea și nuanțarea unor aspecte istorice. Din aceste motive discursul meu poate fi considerat un dialog, pe care l-am intitulat:

**Discurs de recepție
(9 octombrie 2024, Aula Academiei Române)*

ARTĂ ȘI ISTORIE

PATRIMONIUL CULTURAL-ARTISTIC
ȘI ISTORIA ROMÂNILOR

Istoria este *cartea de căpetenie a popoarelor*, scria în 1843 Mihail Kogălniceanu. În Prefața la *Istoria românilor*, academicianul Dan Berindei sublinia importanța istoriei naționale în context european: „*Omenirea se află în prezent într-un proces în care, treptat, distanțele dintre popoare se vor reduce, dar tot astfel cum statele cele mai avansate s-au încadrat proceselor de apropiere și unificare, păstrându-și trăsăturile proprii... și noi trebuie să ne încadrăm... ca români, intrând cu zestrea noastră spirituală în hora cea mare a națiunilor continentului european și a întregii umanități*” (Dan Berindei, *Prefață, Istoria românilor*, I, Editura Enciclopedică, București, 2001).

În 1905, într-o densă sinteză despre *Vechiul meșteșug de clădire al românilor*, Nicolae Iorga făcea o pledoarie pentru cunoașterea patrimoniului artistic: „*Țările noastre n-au avut numai un trecut de fapte mari și de fapte bune, prin care s-a apărât viața lor și li s-a asigurat rânduiala, ci și un trecut de cărturărie și de artă. Ar greși foarte mult un străin și ar face un mare păcat unul dintre ai noștri, când ar socoti că la o dată oarecare din veacul al XIX-lea – 1821, ori 1848, ori 1866 – am fost smulși din barbaria sufletului, din întunecimea minții. Astăzi ne găsim pe drumul mare al civilizației europene, unde suntem chemați a ne arăta destoinicia; altădată, în scris, ca și în meșteșugul clădirii, al zugrăvelii, al lucrării metalelor scumpe, al cusăturilor de tot felul, aveam poteci, care nu erau și ale altora și pe care noi le deschisem pentru folosul nostru. Acest lucru trebuie să se știe nu de câțiva oameni numai, care se îndeletnicesc îndeosebi cu cercetările istorice, literare sau artistice, și care scriu din când în când mai mult sau mai puțin pe înțelesul altora*”. Artă și istorie, istorie și artă se întâlnesc mereu în spațiul cultural, fiind într-un permanent și neîntrerupt dialog. Teritoriul României contemporane a fost locuit din cele mai vechi timpuri, încă din Preistorie, spațiul carpa-to-danubiano-pontic prin valențele geografice și climatice era deosebit de favorabil așezărilor omenesti. Încă din Preistorie locuitorii din acest spațiu geografic au atins un anume nivel al vieții spirituale. Semnalăm la modul simbolic câteva realizări artistice de excepție, cunoscute azi la nivelul lumii

cultural-științifice, dar și în mediile mai largi: ceramica culturii Gumelnița cu vasele antropomorfe considerate „adevărate capodopere”, superba ceramică de Cucuteni, cu Hora de la Frumușica, diferitele faze ale ceramicii pictate, sau cultura Hamangia, cu celebra statueta a Gânditorului de la Cernavodă. Pentru Preistorie, din lipsa documentelor scrise, izvoarele sunt cercetările arheologice sau descoperirile întâmplătoare. Arheologia prin rezultatele obținute are menirea să completeze izvoarele scrise, iar atunci când acestea lipsesc, cercetările arheologice constituie singura sursă de informare, privind civilizațiile preistorice dispărute sau cele antice.

În epoca Daciei preromane, Statul dac ajunge la o dezvoltare remarcabilă, iar primele știri scrise despre geto-daci apar încă în secolul V (a. Chr.), știri ce devin tot mai numeroase în epoca lui Burebista (secolul I a. Chr.) și apoi în epoca lui Decebal, când geto-dacii au atins un maxim al dezvoltării puterii lor politico-militare, „afirmându-se ca o forță importantă pe plan regional și chiar pe cel general european al antichității” (Mircea Babeș, *Istoria românilor*, I, 2001, p. 725).

În perioada Statului dac, artele sunt măsura civilizației, arhitectura în această epocă cunoaște o dezvoltare fără precedent, acum fiind realizate numeroase fortificații și edificii civile, dintre care menționăm simbolic Cetățile dacice din Munții Orăștiei și Centrul religios al dacilor de la Sarmizegetusa Regia, situri de arhitectură de excepțională valoare, incluse în Patrimoniul mondial al umanității de UNESCO.

Epoca romană în Dacia înseamnă o etapă importantă pentru istoria poporului român. Patrimoniul cultural conservat din această epocă este de o însemnătate majoră pentru schimbările produse în noua provincie a Imperiului Roman, pentru modul de viață. Arhitectura și urbanismul, artele în general cunosc o evoluție pozitivă și uneori chiar spectaculoasă. Remarcăm amplele situri romane de la Sarmizegetusa Ulpia Traiana, Drobeta, Apulum, Potaissa, Porolissum, Tomis, Tropaeum Traiani, Histria sau Sucidava. În toate aceste cazuri rolul arheologiei este hotărâtor, iar restaurarea științifică poate aduce un plus în privința cunoașterii.

O epocă poate fi percepută ca o perioadă istorică benefică, prin dezvoltarea arhitecturii laice și religioase, prin evoluția pozitivă a artelor, a literaturii, a muzicii și a științelor.

Privind spre medievalul românesc, putem constata uneori, analizând dezvoltarea artistică a unei epoci, că ne aflăm într-o etapă de pace și stabilitate, când se construiește mult și de calitate, când artele, pictura, sculptura, artele decorative, în directă relație cu arhitectura, înfloresc și primesc o amploare deosebită.

Evenimentele istorice sau cotidiene, imaginea unui popor sau a unei țări, ori a unei regiuni, a unui spațiu geografic, imaginea unor personalități ale vieții politice, religioase, culturale și științifice sunt reprezentate în pictură, sculptură sau în grafica de carte, iar pentru istoria modernă și contemporană arta filmului și fotografia și înregistrările pe banda magnetică sunt de o majoră importanță. Artele sunt astfel un veritabil izvor documentar, de o valoare deosebită prin autenticitate și prin semnificația detaliului. Artele plastice, arhitectura, pictura, sculptura, artele decorative, grafica, gravura și miniatura de carte sunt domenii care în mod frecvent, reprezintă importante izvoare documentare pentru științele istorice.

Transilvania medievală este țara românească din interiorul arcului carpat în care românii majoritari au conviețuit și cu alte neamuri, respectiv ungurii, sașii și secuii. Transilvania conservă un patrimoniu artistic și cultural românesc de inestimabilă valoare, un adevărat tezaur pentru istoria noastră națională, care atestă o străveche prezență în acest spațiu. Cunoașterea aprofundată a începuturilor și a evoluției în timp a arhitecturii medievale, reprezentată de lăcașuri de cult, precum și a istoriei

locale, este întregită nu o dată, de numeroasele inscripții săpate în piatră, dăltuite în lemn ori metale prețioase, pictate sau incizate în tencuiala zidurilor, fiecare constituind importante izvoare documentare pentru istorie. Monumentele de arhitectură religioasă ale românilor transilvăneni se detașează față de lăcașurile de cult ale altor etnii transilvane, prin apartenența la biserica ortodoxă, respectiv la tradițiile religioase și cultural-artistice bizantine și postbizantine, în care rolul picturii, murale sau de icoane, este de o specială însemnătate. Pictura murală și icoanele, pe lângă valoarea artistică incontestabilă, ce atesă un anume nivel cultural, reprezintă în sine prețioase surse documentare pentru istoria locală sau națională, pentru istoria culturală sau pentru istoria artei românești. În nenumărate cazuri, pictura murală sau icoanele sunt date prin inscripții ce menționează donatori sau diverse evenimente din epocă, altele inscripțiile atestă, în localități în care în prezent nu se mai conservă vechi biserici românești, existența cu multe secole în urmă a unor lăcașuri de cult aparținând românilor, neamul cel mai vechi și mai numeros din Transilvania.

Între performanțele românești ale Transilvaniei, subliniem că cele mai vechi biserici ortodoxe din întregul spațiu locuit de români se conservă în Transilvania, în ținutul Hunedoarei, în Hațeg și pe Valea Mureșului: bisericile de piatră de la Strei, Densuș, Strei Sângeorgiu, Sântămărie Orlea, Gurasada, Hunedoara, Leșnic, Ostrov, Peșteana, Sânpetru, Hălmagiu, Crișcior și Ribîța. În acest context subliniem de asemenea că cele mai vechi ansambluri de pictură murală ortodoxă din Țările Române se află în Transilvania, așa cum

primul pictor român cunoscut, Teofil Zografu, este atestat de inscripția frescei din 1313–1314 de la biserica din Strei Sângeorgiu. La Mănăstirea Râmeț, pictura murală din interiorul bisericii a fost înfăptuită de pictorul Mișu de la Crișul Alb, care în pisană din 1376 pomenește numele Arhiepiscopului Ghelasie și al regelui Ludovic cel Mare. Este una dintre cele mai vechi mențiuni a unui ierarh ortodox al românilor transilvăneni. Adevărate cronicile murale sunt inscripțiile pictate pe pereții bisericilor hunedorene de la Crișcior (pictată în 1411) și Ribița (din 1417), descifrate și comentate prima oară într-un amplu studiu de profesorul universitar clujean Silviu Dragomir. Tablourile votive din bisericile ortodoxe hunedorene de la Crișcior și Ribița, înfățișând pe ctitori, reprezintă importante documente ale unei secvențe de viață românească din lumea cnejilor și a voievozilor transilvăneni. Relevăm, de asemenea, apariția în ambianța culturală românească din Transilvania a picturii murale exterioare, pe fațadele unor biserici ortodoxe (Strei, Ostrov, Peșteana, Crișcior), încă la începutul celui de al XV-lea veac, premurgând cu un secol înflorirea evoluției a frescei moldave de pe fațadele bisericilor bucovinene din epoca rareșiană.

Școala de pictură din Moldova ștefaniană, continuată cu strălucire în epoca rareșiană, a avut înrădăcinare în mediul artistic transilvănean, nu numai în ambianța religioasă a românilor ortodocși, dar și în lumea catolică a conlocuitorilor unguri și sași.

Pe domeniul Cetății de Baltă, stăpânit de domniile moldoveni, câteva biserici săsești din imediata proximitate au fost împodobite cu pictură interioară și exterioară.

La Dârlos (județul Sibiu) este o certitudine că ansamblul mural interior și exterior al bisericii evanghelice săsești aparține unui pictor pelerin venit din lumea ortodoxă a Moldovei, certitudine exprimată stilistic, cromatic, prin inscripții și iconografie. Frescele exterioare de la bisericile evanghelice din Șmig și Motiș, conservate fragmentar, sunt și ele sugestive exemple ale legăturilor interconfesionale.

La bisericile evanghelice din Tătărlău sau Curciu fațadele păstrează doar pete de culoare care ne sugerează că și aceste edificii au beneficiat de un decor mural exterior. În același context al relațiilor moldo-transilvane am semnalat prezența heraldică a bourului moldovean la biserica evanghelică

fortificată din Boian (județul Sibiu), marcând poarta carosabilă, dar și reprezentarea de la portalul gotic al bisericii de pe latura nordică a lăcașului de cult.

Istoriografia noastră a menționat adesea legăturile artistice și culturale ce veneau spre lumea românească dinspre ambianța culturală săsească sau maghiară, dar mai puțin a fost relevată multitudinea influențelor românești existente asupra acestor sfere culturale.

Evoluția picturii murale și de icoane din Transilvania este de-a lungul secolelor într-o continuă legătură cu fenomenul artistic din Țările Române extracarpătice. Miile de icoane pe lemn, pictura murală a bisericilor de lemn sau de zid din Transilvania confirmă nu numai prin inscripții, dar și prin evoluția stilistică procesul de progresivă unificare culturală și artistică, definitiv pentru devenirea noastră istorică.

Din secolele al XV-lea și al XVI-lea se conservă numeroase icoane în Transilvania, unele de excepțională valoare ce demonstrează stilistic și documentar legături cu centrele artistice ale Moldovei și ale Țării Românești.

Din secolul al XVI-lea menționăm minunatele icoane de la Urisiu de Jos, realizate de un pictor din Moldova, rămas anonim, icoane datând din anul 1539, după cum menționează inscripția de donație a nobilului Pan Luca pentru biserica satului mureșan. Două triptice, valoroase opere datorate unor pictori moldavi, unul datând din anul 1555 se află la Biserica de lemn din Agârbiciu, județul Cluj, iar cel de-al doilea din 1563 de la Biserica de lemn din Bica, județul Cluj, este în prezent în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României. Aceleași ambianțe artistice din prima jumătate a secolului al XVI-lea, din Moldova bisericilor cu pictură murală exterioară, provin un grup de icoane conservate în localități din zona Clujului, din satele Dezmir, Nadăș și Păniceni, splendide icoane moldovenești conservate în Muzeul Mitropoliei Clujului. Am remarcat faptul că din aceeași epocă în părțile nord-estice și centrale au fost răspândite în satele românești mai multe manuscrise liturgice cu miniaturi, ce au fost create în scriptoriile din Moldova. Având în vedere rezultatele unor atenționate cercetări ale patrimoniului artistic, se pot emite importante ipoteze, dar și concluzii istorice privind relațiile culturale și religioase între cele două provincii românești.

În veacurile următoare, textele scrise pe icoane sau înserate în ansambluri murale se înmulțesc semnificativ. Pe baza acestor inscripții, pisani și pomelnice, ce constituie importante izvoare documentare, împreună cu documentele scrise din arhive, se poate reconstitui o fascinantă istorie a picturii religioase medievale, în care se relevă o intensă activitate artistică, la care participă numeroși pictori, se pot de asemenea detecta circulația lor și itinerariile străbătute, legăturile între diverse ținuturi românești sau cu centre din alte regiuni europene.

Secolul al XVIII-lea este o adevărată explozie artistică românească, fiind cunoscuți în prezent, datorită cercetărilor sistematice, peste patru sute de pictori activi, ce decorează cu pictură murală și icoane bisericile din provincia intracarpatică și nu puține sunt cazurile în care artiștii circulă de o parte sau alta a Carpaților. Subliniem contribuția artistică a pictorilor români din Transilvania în provinciile extracarpate, prea puțin cunoscută, numeroase inscripții și semnături atestând prezența artiștilor români transilvăneni la edificii religioase din Muntenia și Oltenia, din Moldova și Basarabia, ori din mediul ortodox din Serbia, Ungaria și Slovacia.

În arta românească din Transilvania primei jumătăți a secolului al XVIII-lea se manifestă un puternic curent brâncovenesc și postbrâncovenesc, propagat cu vigoare de reprezentanții centrelor artistice din Șcheii Brașovului, Rășinari sau Făgăraș, care sunt într-un permanent contact cultural cu Țara Românească.

Stilul brâncovenesc, considerat și apreciat în epocă ca un stil românesc, este prezent în pictura icoanelor și în fresca bisericilor românești din Banat și sudul Transilvaniei, până în zonele nordice, reflexe fiind prezente în Maramureș și Țara Năsăudului. Este semnificativ pentru tendințele de menținere a tradițiilor iconografice ortodoxe, dar și pentru conservarea acestui stil elaborat în Țara Românească, alegerea de către episcopul Inochentie Micu Klein, pentru pictarea iconostasului catedralei blăjene, a lui Ștefan Zugravul de la Ocnele Mari. Contractul încheiat în 1737 între vlădica de la Blaj și pictorul de la sudul Carpaților menționa în mod expres ca icoanele să fie realizate „*cu mare cuviință și frumoase precum în Țara Românească*”.

În marele cartier românesc al Brașovului s-a dezvoltat în secolul al XVIII-lea un centru artistic de o remarcabilă importanță, ce era în directă legătură cu marile centre brâncovenesti de la sudul Carpaților. Primii pictori veniți la Brașov, muraliști și iconari proveneau din Țara Românească, ca frații Gheorghe și Grigore Ranite din Craiova, sau Ioan și Iancu, pictori originari din Vâlcea. Brașovul devine în scurtă vreme un important centru în care au activat zeci de zugravi.

La Rășinari, așezare din vecinătatea Sibiului cu legături permanente cu Țara Românească, au activat în secolul al XVIII-lea trei generații de

iconari și muraliști. Dintre pictorii rășinăreni îi amintim pe Popa Ivan, Nistor dascălul, frații Iacov și Stan, cu o excepțională activitate în părțile centrale și sudice ale Transilvaniei.

Cu o puternică personalitate se manifestă în acest secol Școala de pictură maramureșană, grupul pictorilor din Munții Apuseni, ca și cei din Câmpia Transilvaniei, din Țara Năsăudului și din Lăpuș, pictorii sălăjeni și cei de pe Târnave, din Bihor, Zărand și Hunedoara. Evoluția și amplitudinea fenomenului artistic românesc din Transilvania, creșterea numerică a forțelor artistice au impus în mod firesc gruparea pictorilor într-o primă formă de asociere profesională, Breasla pictorilor români, întemeiată la Gherla în 1777.

Secvențele din istoria artei și cele de viață artistică, arhitectura, pictura, sculptura, artele decorative ne arată importanța imaginii ca izvor documentar în cercetarea istoriei, a vieții spirituale, a evoluției culturale. Artă transmite imagini autentice și detalii ale unei lumi trecute, ale unor pagini de istorie glorioasă sau cotidiană, poate să ne indice vremurile de opulență, sau să ne prezinte evenimente istorice, obiceiuri și ocupații ale omului. Istoria artei, ca și arheologia, poate fi un partener prețios al istoriei, un izvor documentar care să dea culoare și frumusețe într-o epocă în care imaginea și artele vizuale se bucură de prețuire. Subliniem importanța imaginii artistice, a monumentelor istorice, a artefactelor din toate epocile istorice, care sunt dovezi ale civilizației din spațiul european ce astăzi poartă numele de România.

Artă și istorie, istorie și artă, text și imagine, cronică și culoare, un dialog permanent, direct și convingător, între textul scris și izvoarele documentare vizuale. Istoria artei, ca știință, poate avea o remarcabilă și prețioasă contribuție la evoluția științei istorice.

Bibliografie (volume)

Marius Porumb, *Bisericile din Feleac și Vad, două ctitorii moldovenești din Transilvania*, Editura Meridiane, București, 1968.

Marius Porumb, *Icoane din Maramureș – Ikonen aus der Maramureș*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania – Die rumanische Malerei in Siebenburgen*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.

Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului, Editura Arhiepiscopiei, Cluj-Napoca, 1982 (coordonator și coautor).

Studii de istoria artei, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982 (coautor).

Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania (sec. XIII–XVIII)*, Editura Academiei Române, București, 1998.

Monumente istorice de pe Valea Arieșului. Itinerarii culturale, Editura Oscar Print, București, 2001 (în colaborare cu Ioan Oprea, Mihaela Bodea).

Marius Porumb, *Biserica Arhiepiscopală din Feleac. Ctitorie a lui Ștefan cel Mare*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003.

Istoria românilor, vol. V, Editura Enciclopedică, București, 2003 (coautor).

Istoria românilor, vol. VI, Editura Enciclopedică, București, 2003 (coautor).

Marius Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania – Secolul al XVIII-lea*, Editura Meridiane, București, 2003.

Marius Porumb, *Biserica Episcopală din Vad. Ctitorie a lui Ștefan cel Mare*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2004.

Marius Porumb, Ștefan cel Mare și Transilvania. *Legături culturale și artistice moldo-transilvane în sec. XV–XVI*, Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004.

Patrimoniul Cultural al României: Transilvania, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004 (coordonator și coautor).

Marius Porumb, *Biserici de lemn din Maramureș*, Editura Academiei Române, București, 2005.

Patrimoniul natural și cultural al României: Munții Apuseni, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca (coordonator și coautor).

Istoria Transilvaniei, vol. III, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007 (coautor).

Cetatea Călnic, Editura Academiei Române, 2007 (colaborare cu Ciprian Firea).

Romania Patrimoine Mondial World Heritage, Editura Institutul Național al Monumentelor Istorice, București, 2007 (coautor).

Orgile din România, Universitatea de Vest din Timișoara, 2008 (coautor).

Cercetarea Academică Clujeană – Tradiție și performanță, Editura Academiei Române – Editura Mega, București – Cluj-Napoca, 2016 (editor și coautor).

Membrii Academiei Române din Transilvania 1866–2016 (colaborare cu Dorina N. Rusu, Stelian Mândruț), Editura Academiei Române – Editura Mega, București – Cluj-Napoca.

Artă din România, din preistorie în contemporaneitate, vol. I–II, Editura Academiei Române – Editura Mega, București – Cluj-Napoca (editor în colaborare cu Răzvan Theodorescu și coautor).

Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania. Secolele XIII–XVIII. Dicționar*, Editura Academiei Române – Editura Mega, București – Cluj-Napoca, 2023.